

آسیب های فضای مجازی در خانواده و راهکارهای آن

فاطمه کاظمی^۱

چکیده

فضای مجازی نسل جدیدی از روابط اجتماعی است که با ویژگی های منحصر به فرد خود در نسل کنونی جامعه به خوبی توانسته جایگاه خود را پیدا کند. در واقع رقیب سرسختی برای سنت ها و آداب و رسوم هر جامعه ای شده است. اما هر فرصتی هم که فضای مجازی در اختیار مخاطبان خود قرار می دهد صرفاً مفید نیست و آسیب هایی هم به همراه دارد ولی مخاطبان می توانند با رعایت راهکارهایی از این آسیب های جدی مصون بمانند.

جمع آوری مطالب این تحقیق به روش کتابخانه ای و روش این پژوهش به اعتبار ابزار کتابخانه ای و به اعتبار ماهیت توصیفی-تحلیلی می باشد.

براساس یافته ها فضای مجازی مانند سایر دستاوردهای بشر با تمام قابلیت هایی که دارد آسیب هایی را هم داراست ، مانند :اعتماد اینترنتی، حیا زدایی، شکاف نسل ها، بحران هویت و اختلال در شکل گیری شخصیت، القای ارزش ها به جای ارزش ها، تضعیف باورهای دینی و القای شبهات فکری، تغییرالگوی عمل بین والدین و فرزندان، انزوای اجتماعی، انحرافات اخلاقی و جنسیتی و نارضایتی های خانواده را برای کار بران را به همراه دارد و برای پیشگیری از این آسیب ها راهکار هایی ارائه شده است مانند: در حاکمیت توقع می رود که باصلاح قوانین و اجرای مجازات های سخت با متخلفان مبارزه کند. والدین با ایجاد اعتماد و گفت وگوهای صمیمانه تا حد زیادی از خطرات فضای مجازی جلوگیری کنند. آموزش و پرورش هم با ارتقای سطح آموزشی برای خود و والدین و دانش آموزان می توانند از آسیب ها جلوگیری کنند. در آخر خود فرد است که باید ارزش خود و وقت خود را بداند و نگذارد در این نقشه ی شوم دشمن دچار ضررهای چه بسا جبران ناپذیری شود.

آسیب ها را نباید دست کم گرفت و به میزان آگاهی سازی وبستر سازی فرهنگی برای خانواده ها میتوان از تهدیدهای محتمل کاست و آن را تبدیل به فرصت کرد.

کلید واژه ها: آسیب ها ، فضای مجازی ، خانواده ، راهکارها ، تهدیدها

^۱. طلبه سطح ۲، خمینی شهر اصفهان، kazemeifateme4@gmail.com

در دنیای امروز فضای مجازی به عنوان یکی از ابزارهای پرکاربرد و مؤثر در زندگی افراد به شمار می‌رود، به طوری که با عنوان تجدیدگرایی تقریباً سنت های ارتباطی گذشته را شکسته و کار را به جایی رسانده که زندگی بدون آن تا جایی امکان ناپذیر و مشکل خواهد بود. چراکه انسان موجودی اجتماعی است و بیشتر نیاز های انسان در اجتماع قابل حل است. اگر بگوییم که اینترنت عصر تازه‌ای را برایمان پدید آورده در قیاس با دوار گذشته سخن دور از باور نیست. این فضا امکانات فراوانی را برای ارتباط، اطلاع رسانی، تفریح و کاربردهای دیگر فراهم می‌کند و شخص ناخواسته با اطلاعات فراوانی مواجه می‌شود که به آرامی افکار و رفتار و شخصیت شخص را تحت تأثیر قرار داده و حتی سبک زندگی، باورها و ارزش های اجتماعی وی را با تغییرات مثبت و یا منفی روبرو کرده است. پس همان طور که فضای مجازی در زندگی اجتماعی انسان میزبان فرصت‌ها و امکانات بی شماری است، آسیب ها و خطرات مختلفی نیز در بر دارد که میتواند به ویژه برای افراد و خانواده ها عواقب جدی به همراه داشته باشد.

مقالات متعددی به صورت پراکنده به بیان آسیب‌ها و راهکارهای رفع این آسیب‌ها پرداخته است که هدف ما از این پژوهش ارائه مجموعه منسجم و هدفمندی از این آسیب‌ها و راهکارها در فضای خانواده می باشد. فضای مجازی با ویژگی‌های منحصر به فرد خود توانمندی برقراری ارتباطات سریع و آسان، اشتراک گذاری اطلاعات و تجربیات و ایجاد شبکه های اجتماعی را داراست. اما در کنار این امکانات مسائلی همچون نقض حریم خصوصی شخص، سایبر بولی¹ اعتیاد به اینترنت و فضای مجازی، انتشار اطلاعات غیرمجاز در شبکه‌ها و تأثیر منفی رسانه‌های اجتماعی بر روابط خانوادگی نیز در این فضا وجود دارد و قابل انکار نیست. از این رو آشنایی با آسیب‌های محتمل فضای مجازی در خانواده و ارائه راهکارهای مؤثر برای پیشگیری و مدیریت آن‌ها امری حیاتی و مهم به نظر می‌رسد.

جمع آوری مطالب این تحقیق به روش کتابخانه‌ای، و روش این پژوهش به اعتبار ابزار، کتابخانه‌ای و به اعتبار ماهیت، توصیفی-تحلیلی می‌باشد و با توجه به تحقیق های انجام شده پیرامون این عنوان، منابع زیر یافت شد. کتاب ها و مقاله هایی چون:

1. کتاب فضاهای مجازی تهدیدها و فرصت ها از سعید علیشیری و احترام سادات موسوی زاده.

2. مقاله فضای مجازی و آسیب‌های آن در نظام خانواده از مهرداد برون.

¹ سایبر بولی همان قلدری مجازی است که در آن افراد مزاحم در فضای مجازی با ارسال پیام های مزاحم و تهدید آمیز به صورت عمومی یا خصوصی قدرت نمایی می کنند.

3.مقاله آسیب شناسی فضای مجازی در تعلیم و تربیت کودکان و نوجوانان از عشرت عسگری.

4. مقاله فرصت ها و آسیب های فضای مجازی از فرحناز مشایخ و هانیه حاجی زاده .

5. مقاله تأثیر فضای مجازی بر آسیب های اجتماعی از نگین علی اکبری وزینب نصیری زرنندی .

این کتاب‌ها و مقاله‌ها در زمینه تعریف اینترنت ، فضای مجازی و معرفی ابزارهای فضای مجازی و کاربردهای آن است و به بیان فرصت ها و تهدیداتی که فضای مجازی برای فرد، خانواده و یا در اجتماع متوجه اشخاص می شود می پردازد و راهکارهایی برای جلوگیری از آسیب ها به ما پیشنهاد می دهد .

1_ مفهوم شناسی

1_1 معنای واژه مجاز

مجاز در لغت به معنای نقل کردن از جا یا چیز دیگر است. ریشه ی این واژه در فعل اجازه است؛ اما در اصطلاح ادبی، مجاز در مقابل حقیقت است. به عنوان نمونه وقتی می گوییم: «علی شیر است»، نقل انسانی مثل علی به حیوانی چون شیر را مجازی می گویند. البته بین علی و شیر هم باید مشابهتی وجود داشته باشد تا مجاز میسر شود.¹ معمولاً در ادبیات مجاز را به دو نوع عقلی و لفظی تقسیم می کنند. مجاز عقلی به معنای نسبت دادن چیزی به چیزی است که در حقیقت از آن او نیست. مجاز لفظی آن است که یک لفظ در معنای غیر حقیقی خود به کار رود در همه صورت های مجاز لازم است رابطه ای بین معنای حقیقی و معنای مجازی وجود داشته باشد تا معنای ثانوی قابل فهم شود.²

1_1_1 معنای واژه مجازی

مجازی هم به معنای آنچه در مقابل حقیقی قرار بگیرد است. مجازی امری است که حقیقی نباشد. مجاز در ادبیات هم یک صنعت پر کاربرد است که در آن یک لغت به جای دیگری به کار می رود و مناسب معنای اصلی و مجازی را علاقه می نامند. مجازی در این لغت به دیگر بودن دنیای دیجیتالی اشاره دارد که از دنیای طبیعی و حقیقی متمایز است در عین حال که از بسیاری لحاظ شبیه آن است. این فضا از آن جهت مجازی است که در محیط، مادی مکانی را اشغال نکرده و در اذهان کاربران در نتیجه تعامل بایک واسط الکترونیکی وجود دارد.³

1_1_2 مفهوم واژه فضای مجازی

برای فهم بهتر فضای مجازی لازم است ابتدا فضای سایبری را تعریف کنیم.⁴ سایبر مخفف کلمه سایبرنتیک به معنای هدایت و راهبری می باشد. در توصیف این کلمه، فرایندهای ارتباطی، اطلاعاتی و کنترلی به عنوان ابزارهای هدایت مطرح شده اند.⁵ فضای سایبری به لحاظ جغرافیایی فضایی است نامحدود و غیر فیزیکی که مستقل از زمان و مکان، میان انسان ها و رایانه ها ارتباط برقرار می کند. بر همین اساس ویژگی منحصر به فرد فضای سایبری

رضانژاد، اصول علم بلاغت در زبان فارسی. ص 39¹

شرف، نقش فضای مجازی در بروز آسیب های اخلاقی خانواده، ص 68²

پریدختان، استقبال از اینترنت و فضای مجازی در خانواده بویژه جوانان و زنان، ص 137³

شرف، نقش فضای مجازی در بروز آسیب های اخلاقی خانواده، ص 68⁴

ثقفی، فضای مجازی- حوزه اقتدار ملی نگاهی به اهداف و مأموریت های شورای عالی فضای مجازی، فصلنامه فلسفه و کلام، ص 26⁵

امکان ناپذیری اشاره به زمانی یا مکانی است که فعالیتی رخ می دهد و ارتباطی شکل می گیرد.^۱ کسانی که به تعریف فضای مجازی پرداخته اند، اساساً این فضا را فضای سایبری نامیده اند و در معرفی فضای سایبری، مجازی بودن را به عنوان مقوله ای بنیادی مورد توجه قرار داده اند. از نظر آن ها فضای سایبری، اتاق یا مکانی است که از طریق رایانه های به هم مرتبط در دسترس انسان ها قرار می گیرد و از طریق آن، تعادل و ارتباط میان انسان ها بدون حضور فیزیکی امکان ناپذیر است.^۲ با توجه به گستردگی مفهوم سایبر و اطلاق آن به تمام افعال و اقدامات واقع شده در محیط شبکه های بین المللی از جمله اینترنت و بی شمار بودن مصادیق سایبر، به توصیه متخصصان و دانشمندان صاحب نام این علم، یافتن لغت معادل یا ترجمه آن به زبان های دیگر، به دلیل مفهوم لغوی این واژه در سطح بین المللی، مجاز نیست چرا که ممکن است دایره شمول مفهوم آن را محدود کند، به همین دلیل برگرداندن آن به زبان فارسی نیز کمی مبهم است، به همین منظور توصیه می کنند که واژه سایبر را مانند واژه تلفن که در سطح بین المللی مفهوم یکسانی دارد و در همه نقاط جهان به یک معنا و لفظ مشترک به کار می رود، واژه سایبر نیز با یک لفظ مشترک بین المللی استعمال می شود. تا از این طریق مفهوم مورد توافق و مورد عمل از آن به دست آید. بنابراین فضای مجازی شامل انتقال سریع اطلاعات به صورت دیجیتالی در سراسر جهان است. مکانیسم فضای سایبری نسبتاً ساده است. هر داده ای که بتواند به صورت یک فرمت قابل تشخیص برای رایانه تبدیل گردد می تواند در فضای سایبری انتقال یابد. از نظر فنی نیز فضای مجازی به معنای فضای اطلاعاتی که به وسیله سیستم های رایانه ای شبکه های دیجیتالی که نهایتاً با مادر همه شبکه ها یعنی اینترنت ارتباط پیدا می کند.^۳

2_1 خانواده

خانواده در تمام فرهنگ ها کانون شکل گیری هویت فرد است، هیچ فردی جدا از خانواده اش قابل تعریف نیست و خانواده رکن اصلی سازنده فرد و شخصیت اوست.^۴ کانون مقدس خانواده بهترین مکان برای تربیت جسم و روان است.^۵ خانواده پایه بنیادین اجتماع می باشد که جامعه خود را تغذیه کرده، خشت بنای جامعه و کانون اصلی حفظ سنت ها و ارزش های اجتماعی است.^۶ خانواده، مهم ترین محیط ارتباط انسانی برای اکثر مردم جهان است که زمینه ای مهم برای روابط ساختاری و انسانی را نشان می دهد. اعضای خانواده با گذراندن وقت در کنار هم روابط بین خودشان را بهبود می بخشند و به نوعی برای حل مشکلات و مسائل احتمالی خود همفکری و تلاش می کنند.

شرف، نقش فضای مجازی در بروز آسیب های اخلاقی خانواده، ص 68¹

² pliu, Ethics, How Cyberspace May Influence Interpersonal Interaction

بادامی و دیگران، جایگاه حمایت های حقوقی از کودکان در فضای مجازی با تأکید بر حق تربیت دینی، ص 473³

⁴ ثنایی، آسیب شناسی خانواده نشریه پژوهشی تربیتی،

فراست، بررسی و مقایسه ی منبع کنترل رضایت زناشویی بین زنان شاغل و خانه دار شهر تهران، ص 104⁵

بستان، اسلام و جامعه شناسی خانواده،⁶

که از دست می‌دهیم وقت‌مان، سرمایه‌مان، خانواده‌مان، دوستان‌مان، لذت‌های زندگی و زیبایی در کنار هم بودن را از دست می‌دهیم.^۱

نتیجه

فضای مجازی به عنوان یکی از دستاوردهای مهم عصر ارتباطات، اگرچه بستر گسترده‌ای برای تبادل اطلاعات، آموزش، سرگرمی و تعاملات اجتماعی فراهم آورده است، اما در صورت نبود مدیریت و نظارت درست، می‌تواند به یکی از تهدیدات جدی برای نهاد خانواده و سلامت فردی و اجتماعی تبدیل شود. بررسی آسیب‌ها نشان می‌دهد که این پدیده می‌تواند موجب بروز نارضایتی‌های خانوادگی، گسترش انحرافات اخلاقی و جنسی، افزایش انزوای اجتماعی و کاهش ارتباطات عاطفی درون خانواده شود. همچنین تغییر در الگوهای تعاملی میان والدین و فرزندان، تضعیف باورهای دینی و القای شبهات فکری، جایگزینی ضد ارزش‌ها به جای ارزش‌ها، شکاف نسلی و در نهایت بروز بحران هویت اختلال در شکل‌گیری شخصیت از دیگر پیامدهای پررنگ آن است. پدیده‌هایی همچون حیازدایی، عادی سازی روابط نامتعارف و اعتیاد اینترنتی نیز به گونه‌ای مستقیم یا غیرمستقیم بنیان خانواده را تهدید می‌کنند و گسست‌های عمیق اجتماعی و فرهنگی را در پی دارند.

از سوی دیگر، تجربه جوامع مختلف و پژوهش‌های انجام شده نشان می‌دهد که مواجهه منفعلانه یا صرفاً ممنوعیت‌محور نمی‌تواند راهکار کارآمدی در برابر این چالش‌ها باشد. بلکه ضروری است مجموعه‌ای از اقدامات هماهنگ و چندین لایه در سطوح گوناگون انجام گیرد. نخست والدین نقش کلیدی در هدایت و نظارت بر فرزندان دارند؛ آموزش سواد رسانه‌ای، گفت‌وگوی صمیمانه و ایجاد اعتماد می‌تواند تا حد زیادی از مخاطرات پیشگیری کند. دوم، خود فرد نیز باید با ارتقای خودآگاهی و افزایش مهارت‌های استفاده سالم از اینترنت، نقش فعالی در مدیریت رفتار خود ایفا نماید. سوم، نهاد آموزش و پرورش موظف است با گنجاندن آموزش‌های رسانه‌ای در برنامه‌های درسی و تقویت نظام تربیتی، دانش‌آموزان را در برابر تهدیدات فضای مجازی توانمند سازد. و در نهایت، حاکمیت با سیاست‌گذاری صحیح، تدوین قوانین حمایتی، تولید محتوای سالم و بومی و نیز فراهم آوردن بسترهای فرهنگی، می‌تواند نقش راهبردی در کاهش آسیب‌ها و تقویت کارکردهای مثبت فضای مجازی ایفا کند.

بنابراین، نتیجه نهایی آن است که فضای مجازی ذاتاً نه تهدید مطلق است و نه فرصت بی‌چون‌وچرا؛ بلکه این نحوه بهره‌برداری از آن است که می‌تواند آن را به ابزاری برای رشد و تعالی یا به عاملی برای بحران و فروپاشی بدل سازد. خانواده، فرد، نهادهای آموزشی و حاکمیت، هریک بخشی از این مسئولیت سنگین را بر دوش دارند و

تنها در پرتو همکاری و هم‌افزایی میان این ارکان است که می‌توان به سوی استفاده‌ای ایمن، هوشمندانه و ارزش‌محور از فضای مجازی گام برداشت.

منابع فارسی

- آل بویه، علیرضا وشاملی، علی اکبر. (اعتیاد اینترنتی از منظر اخلاقی و آسیب های اخلاقی آن). فصلنامه علمی پژوهشی فلسفه والا هیات، سال بیست و یکم، شماره سوم، پاییز 1395
- اسلامی، علی و جهانگیر، زهرا. (شبکه های اجتماعی مجازی، آسیب شناسی روانی و فرهنگی در خانواده). اولین کنفرانس بین المللی فرهنگ، آسیب شناسی روانی و تربیت، 1396
- اکبری، ابوالقاسم و اکبری، مینا، (آسیب شناسی اجتماعی)، تهران؛ انتشارات رشد و توسعه، بی تا
- برقی، رسول و مستانه یداله، (تأثیر فضای مجازی بر تربیت اسلامی دانش آموزان؛ آسیب ها و راهکارها)، هشتمین کنفرانس بین المللی روانشناسی و علوم اجتماعی، 1396
- بادامی، محمدعلی. مقدادی، محمد مهدی. پيله ور، مرضیه. (جایگاه حمایت های حقوقی از کودکان در فضای مجازی با تأکید بر حق تربیت دینی)، مجله پژوهش های حقوقی، دوره 21، شماره 50، تابستان 1401
- برون، مهرداد. (فضای مجازی و آسیب های آن در نظام خانواده). فصلنامه بین المللی میان رشته ای، دوره 6، شماره 20، سال 1399
- بستان، حسین. اسلام و جامعه شناسی خانواده، قم: پژوهشکده حوزه و دانشگاه. چاپ اول.
- پریدختان، زهرا. (استقبال از اینترنت و فضای مجازی در خانواده به ویژه جوانان و زنان). دومین کنگره بین المللی، نقش زن در سلامت خانواده و جامعه، تهران، دانشگاه الزهرا. سال 1396.
- ثقفی، کامیار، (فضای مجازی-حوزه اقتدار ملی نگاهی به اهداف و مأموریت های شورای عالی فضای مجازی)، فصلنامه فلسفه و کلام، پاسدار اسلام، سال سی و یکم، شماره 365-1392، 364.
- ثنایی، باقر، (آسیب شناسی خانواده)، نشریه پژوهش های تربیتی، سال اول شماره 3، سال 1375
- رهام، شرف. (نقش فضای مجازی در بروز آسیب های اخلاقی خانواده). فصلنامه تاملات اخلاقی، سال اول، شماره سوم. سال 1399
- رحیمی، محمد. (عوامل اجتماعی مؤثر بر شکاف نسلی. مطالعه موردی شهر خلخال). پایان نامه کارشناسی ارشد رشته جامعه شناسی. دانشگاه آزاد اسلامی: واحد تهران مرکز. سال 1390
- رضانژاد، غلامحسین. اصول علم بلاغت در زبان فارسی، تهران: انتشارات الزهرا. 1367

زنجانى زاده،هما. جوادى، على محمد.(بررسى تأثير اينترنت بر ارزش هاى خانواده در بين دانش آموزان دبىرستانى ناحيه 3 مشهد). مجله انجمن جامعه شناسى ايران، دوره ششم. شماره 2. 1384

شجاعت،على و عرفانى، محمدنظير (آسيب شناسى فضاى مجازى در تعليم و تربيت کودکان) اولين كنفرانس بين المللى ظرفيت شناسى و تأثير گذارى فضاى مجازى در ارتقاى آموزش هاى دينى، الكترونيكى. 1396
شجاعى، محمدصادق. (روان شناسى و آسيب شناسى اينترنت)، نشرىه روان شناسى و دين، سال اول، شماره 1، بهار 87

طارمى،محمد حسين.(فضاى سايبىر،آسيب ها و مخاطرات)، فصلنامه ره آوردنور. شماره 22. سال 1387
عسگرى،عشرت. (آسيب شناسى فضاى مجازى در تعليم و تربيت کودکان و نوجوانان).سومين همائش ملى روانشناسى، تعليم و تربيت و سبك زندگى.
على اكبرى، نكين و نصيرى زرندى، زينب (تائير فضاى مجازى بر آسيب هاى اجتماعى). مجله پيشرفت ها نوين در روانشناسى، سال دوم، شماره 7. سال 1398

عليشرى،سعيد وموسوى زاده،احترام السادات.فضاهائى مجازى تهديد يا فرصت. اصفهان: كياراد،1394
فراست، زهرا (بررسى و مقايسه ى منبع كنترل و رضايت زناشوى بين زنان شاغل(معلم) و خانه دار شهر تهران).
پايان نامه كارشناسى ارشد. چاپ نشده داشگاه تربيت معلم. سال 1381

كافى، مجيد و شعاع هاشمى، مرضيه. خانواده فناورانه، انتشارات پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
منتظر قائم،مهدى و شعبان كاسه گر، (فضاى سايبىر وتوانمندسازى زنان در ايران). بى جا، بى تا.
منتظر قائم، مهدى و ناتار،عبدالعزيز. (اينترنت، سرمايه اجتماعى و گروه هاى خاموش)، فصلنامه مطالعات فرهنگى و ارتباطات، شماره 4. سال 1384

معيدفر،سعيد. حبيب پورگتابى، كرم وگنجى، (احمد. اعتياد اينترنتى؛ علل و پيامدهائى آن)، مجله رسانه، سال 16.
شماره 3. سال 1384

مشايخ، فرحناز. حاجى زاده، هانيه. (فرصت ها وآسيب هاى فضاى مجازى)، فصلنامه علمى تخصصى انگاره هاى نو در تحقيقات آموزشى؛ سال دوم، شماره 2 سال 1402

محمدي سيف،معصومه، (شبكه هاى ماهواره اى و تغيير در كار كرد هاى خانواده)،نشرىه فصلنامه تخصصى رسانه و خانواده، سال دوم ، شماره 7، تابستان 1392

